

УДК 811.161.2'373.2

ДЕНДРОЛОГІЧНІ УКРАЇНСЬКІ ОЙКОНІМИ: ТРАДИЦІЯ ТА НОВАТОРСТВО НАЗВОТВОРЕННЯ

Віра Котович

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра філологічних дисциплін та МВПШ,
вул. Леся Курбаса, 2/201, 82100 Дрогобич, Львівська обл., Україна
тел.: (0 324) 41-34-07*

Проаналізовано дендрологічні українські ойконіми з компонентами *абрикос, айва, береза, берест, бук, верба, вишня, вільха, в'яз, горіх, граб, груша, дуб, калина, каштан, кипарис, клен, лавр, липа, лоза, осика, слива, смерека, сосна, терен, тополя, черешня, яблуня, явір, ялина, ясен, а також бір, гай, діброва, ліс, парк, сад*. З'ясовано, що традиція іменування поселення за назвою різних видів та родів дерев і кущів дуже давня і зберігає тяглість, принаймні, від літописного періоду аж до часів перейменувань ХХ ст. та сучасних новітніх іменувань. Наголошено, що окремі назви поселень сьогодні сприймаються як дендроойконіми тільки з огляду на фонетичні, словотвірні, лексичні зміни, яких вони зазнали, або через не увагу до об'єктивних механізмів ойконімотворення.

Ключові слова: ойконім, ономастика, лінгвокультурологія, дендрологічний ойконім, антропонім, апелятив.

Постановка проблеми. Традиція іменування поселення за назвою різних видів дерев та кущів дуже давня і сягає, очевидно, часів культу дерева: Дерево пізнання, Дерево життя, Світове дерево. Літописні *Березьки, Берестове* [4 : 19], *Дубьнь* [4 : 53], *Ольшье* [4 : 95], *Сосьниця* [4 : 145] та ін. слугують не тільки взірцем вказівки на топографічність давніх назв, а й виокремлюють *березу, берест, дуб, вільху, сосну* як дерева-орієнтири, а місцевість, де вони росли, як придатну для освоєння й заселення людиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви поселень, мотивовані флоролексемами або дендрологічні ойконіми, не раз ставали об'єктом ономастичного дослідження, головню за лексико-семантичного їхнього розгляду, а отже, ще від робіт Ф. Палацького, Ф. Міклошича, В. Ташицького, М. Сумцова та інших відомих слов'янських учених. Щоправда, відапелятивні ойконіми в працях багатьох сучасних дослідників розглядаються далеко не однозначно. Часто не безпосередньо апелятив, а однойменний з ним мікротопонім ставав іменням заселеного людиною об'єкта. Однак не маючи повного словника народних географічних термінів, провести однозначну межу між назвою місцевості й однойменним апелятивом украй важко, а часто навіть неможливо. Лінгвокультурологічне опрацювання таких назв населених пунктів семантику онімів тісно пов'язує з вивченням культури іменотворення та допомагає простежити лінгвістичний механізм структурно-дериваційних процесів.

Мета нашої розвідки – з'ясувати, які дендролексеми ставали етимонами сучасних українських ойконімів і що впливало на їхній вибір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найшанованішим деревом у слов'ян був дуб [8]. Сьогодні він є найчастотнішим компонентом і в складі дендрологічних українських ойконімів. Базовими для низки назв поселень стали апелятиви, народні географічні терміни та похідні від них утворення: *дуб*; *дубина* 'дубовий ліс, гай: дубова памолодь' [11 П : 428]; *дубник* 'дубовий ліс, гай' [11 П : 430]; *дубняк* 'дубовий ліс, гай; дубова памолодь' [11 П : 430]; *дуб'я* 'збірна до дуб' [11 П : 431]; *дубки* 'невеликий дубовий ліс', *дубовик* 'дубовий ліс', *дубок* 'невеликий дубовий ліс' [5 : 73]; *дубівець*, *дубове*, *дубовина*, *дубовщина* 'дубовий ліс' [2 : 34–35]; *дубня* 'молодий дубовий ліс' [14 : 73] та ін. Вони змотивували назви поселень *Дуби* (Жт., Зк., Рв.), *Дубина* (Вн. та ін., 14 ойконімів), *Дубини* (Лв., Рв. (2)), *Дубинка* (См., Хм. (2)), *Дубинки* (Вн., Лв.), *Дубино* (Зк.), *Дубище* (Вл., Жт., Хм.), *Дубове* (Вл. та ін., 15 ойконімів), *Дубівка* (Вн. та ін., 13 ойконімів), *Дуб'яниця* (Пл.) та ін. Якщо *Дубовий Гай* (Жт., Зп., Хм., Чрн.) та *Дубов'язівка* (См.), *Дуболугівка* (Чрн.) – назви етимологічно прозорі, то *Дуба* (ІФ) – родовий належності ('поселення *Дуба*') чи відгідронімний дериват (лежить на р. *Дуба*) та *Дубмаслівка* (Вн.) – об'єднані колишні поселення *Дубівчик* та *Маслівка* – потребують додаткових і ономастичних, і лінгвокультурологічних пошуків.

Береза – символ весни й ніжного душевного смутку – на другому місці за частотністю вживання в основах ойконімів апелятивів та народних географічних термінів *береза*; *берези* 'березовий ліс' [5 : 23]; *березина* 'березовий гай, ліс; березник, березняк' [11 І : 160]; *березинка* 'молодий березовий ліс' [2 : 10]; *березиця* 'березовий ліс' [2 : 10]; *березівка* 'березовий ліс' [5 : 24]; *березінка* 'березовий ліс' [2 : 10]; *березник* '= березняк березовий гай, ліс' [11 П : 430]; *березниця* '= березник березовий ліс, гай' [10 І : 51–52]; *березовка* 'березовий ліс' [5 : 24]. Поселення з такими назвами явно переважають на сході та півдні України. Це численні як іменовані, так і перейменовані *Березівки* (АРК та ін., 42 ойконіми), а також села *Береза* (Вл., См.), *Березина* (Вн., Жт., Лв., Рв., Хм.), *Березна* (Вн., Кв., Чрн.), *Березне* (Рв., Хм. (2)), *Березники* (Вл., Жт., Зк., Хрк. (2)), *Березняк* (Днп.), *Березняки* (Пл., См., Чрк.), *Берізка* (Чрн.), *Берізки* (Жт., Мк., Пл., См.), *Берізки-Бершадські* (Вн.), *Берізки-Чечельницькі* (Вн.) та ін. У складених ойконімах атрибутивний компонент є семантично рівноправним зі стержневим: *Березова Балка* (Крв.), *Березова Гать* (Жт., Чрн.), *Березова Лука* (Пл.), *Березова Рудка* (Пл.), *Березовий Гай* (Чрн.), *Березовий Груд* (Жт.), а в ойконімі *Березова Роща* (Чрн.) він ще й стає прямою вказівкою на неправомірність побутування російського опорного компонента *Роща* (замість українського *Гай*) у поєднанні з українським атрибутом.

Найпоетичнішими з погляду лінгвокультурології, найсимволічнішими в ряду новітніх іменувань є назви поселень з дендрологічним компонентом *калина*. Якщо при іменуванні *Дубівок* та *Березівок* вагомим був топографічний чинник – поселення постало в дубовому чи березовому лісі, – то більшість українських *Калинівок* – назви символічні, оселя не мусила бути заснованою у калиновому гаї та й поодинокі дерева калини не ставали мотивом для номінування поселення. В українській культурі калина має дуже розвинуту позитивну, міфологічну за походженням, символіку [8], а базами для ойконімів ставали апелятиви *калина*; *калинина* 'калинове дерево' [10 П : 210]; географічні терміни *калиновець* 'ліс, в якому багато калини' [2 : 42]; мікротопоніми *калиня* 'місцевість, вкрита заростями калини' [13 : 216] тощо. В Україні сьогодні є 84 *Калинівки*. Спроба пов'язати *Калинівку* Вінниччини з антропонімом *Калинівський* має реальне підґрунтя, але очевидним є і символізм

перейменування колишніх *Кьорпе* (АРК), *Аблак-Аджі* (АРК), *Калініна* (Днп.), *Карла Маркса* (Днп.), *Калініне* (Днц.) та ін. на *Калінівку* та постання ойконімів *Калинове* замість колишніх *Тринадцята Рота* (Лг.), *Калініне* (Днц.), *Котовського* (Днц.), *Марієнорт* (Днц.), *Кірове* (Кв.), *Чапаєвка* (Кв.), *Жовтневе* (Хрк.).

Глибока символіка *верби* має в українській культурі як християнське (універсальний символ прадерева життя), так і національне коріння. І хоча фольклорна сентенція „Без верби й калини нема України” дає шанс обом деревам бути рівнозначними символами, в ойконіміці символічність назв поселень з компонентом *верба* поступається топографічності (на противагу тому, як це відбувається в ойконімах з компонентом *калина*). Етимонами назв населених пунктів *Верба* (Вл., Рв., Чрн.), *Верби* (Жт., Хрс.), *Вербиця* (Лв., Тр.), *Вербівка* (Вл. та ін., 24 ойконіми), *Вербка* (Вл., Вн. (2), Тр., Хм. (3)), *Вербова* (Вн., Кв.), *Вербове* (Днп. та ін., 18 ойконімів), *Верболози* (Вн.) та ін. стали апелятиви та народні географічні терміни *верба*; *верби* ‘зарослі верби’ [5 : 36]; *вербиця* ‘пестливе до верба’ [11 I : 326]; *вербка* ‘зменшене від верба’ [10 I : 133]; *верболіз* ‘високий кущ або невелике дерево з довгими блискучими гілками і вузьким листям, що росте звичайно у вологих місцях’ [11 I : 326] та ін.

Апелятиви *лоза* ‘народна назва деяких кущових порід верби’ [11 IV : 541]; *лозан* ‘заст. лоза’ [11 IV : 541] змотивували назви поселень *Лоза* (Зк.), *Лозанівка* (Зп.), *Лози* (Лг., Пл., Тр.) *Лозівка* (Вн., Пл., Тр.), *Лозова* (Вн. та ін., 11 ойконімів), *Лозове* (АРК та ін., 15 ойконімів), *Лозуватка* (Днп. та ін., 17 ойконімів) тощо.

Наступну сходинку за частотністю іменувань в українській культурі дендрологічного назвотворення займає *вільха*. Вільха найкраще росте поруч з водою, переважно вздовж берегів рік та потоків, на багатих вологою ґрунтах, тож у таких місцях здавна селилися люди. Крім апелятивів *вільха*; *вільшаник* ‘= *вільшняк*, *вільшник*, зарості вільхи’ [11 I : 676]; *вільшина* ‘вільховий гай’ [10 I : 238] побутують народні географічні терміни *ольшанка* ‘= *ольшина*, *ольшник* вільховий ліс’ [2 : 64]; *ольшини* ‘зарослі вільхи’ [5 : 134]; *ольшняк* ‘= *ольшник*, *ольох*, *ольси*, *ольсина*, *ольсняк*, *ольшняк* вільховий ліс’ [14 : 149–150]; *ольховище* ‘низина, заросла вільхою’ [14 : 150], збережені в ойконімах *Вільха* (Жт.), *Вільхи* (Чрк.), *Вільхівка* (Вл. та ін., 7 ойконімів), *Вільхове* (Крв., Лг., Пл.), *Вільшана* (См., Хрк., Чрк.), *Вільшанка* (Вл. та ін., 17 ойконімів), *Вільшинки* (Зк.), *Ольхівка* (Жт.), *Ольшана* (Чрн.) та ін.

Липа – священне дерево давніх слов’ян, покровителькою якого в язичництві вважалася богиня Лада, а в християнстві Богородиця, деревина використовувалася для іконостасів, музичних інструментів та предметів побутового вжитку, а цілющі властивості цвіту – в народній медицині. Липу використовували як особливий оберіг: уважалася, що в неї не б’є блискавка, тому її садили біля будинків і не боялися ховатися під неї під час грози. Повсюдне поширення цього дерева посприяло іменуванню багатьох назв поселень: *Липа* (Вл. (2), ІФ, Рв.), *Липи* (Хм.), *Липина* (Лв. (2)), *Липини* (Вл.), *Липівка* (Вн. та ін., 12 ойконімів), *Липки* (Жт., Лв., Рв., Хм.), *Липник* (Лв.), *Липники* (Жт., ІФ, Лв. (4)), *Липова Долина* (См.), *Липове* (Днп. та ін., 10 ойконімів), *Липовий Ріг* (Кв.), *Липовий Скиток* (Кв.) та ін., етимонами для яких стали апелятиви *липа*; *липина* ‘липове дерево; липовий ліс’ [10 II : 360]; *липняк* ‘липовий ліс’ [11 IV : 488]; *липники*, *липовець* ‘ліс, де ростуть липи’ [2 : 53] тощо.

Велика кількість „тернових ойконімів” – наслідок поширеності кущів на всій території України. Терен уважався добрим оберегом, тому люди селилися біля нього, а згодом іменували своє поселення *Терни* (Днп., Днц., Пл. (2), См., Хрк.), *Тернівка*

(Вн. та ін., 17 ойконімів), *Тернова* (Хм., Хрк., (3), *Тернова Балка* (Крв.), *Тернові Поди* (Мк.), *Тернове* (Днп., (2), Днц., Зп. (2), Крв. (2), Лг. (2), Мк.), *Терново* (Зк.), *Тернувате* (Днц., Зп. (2), Мк. (2), *Тернуватий Кут* (Днп.), *Тернуватка* (Днп. (2), Хрк.) тощо. Зафіксовано цілу низку народних географічних термінів зі значенням ‘зарослі кущів терну’: *терен*, *терин*, *терник*, *терники*, *тернина*, *тернівник*, *терноліс*, *терняк*, *терняки* [5 : 191–192].

Дерева родини в’язових: *берест*, *в’яз гладкий*, *в’яз шорсткий*, *в’яз корковий*, *ілем*, *карагач*. Словники подають такі дефініції дендролексем *берест* і *в’яз*: *берест* ‘листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісонасаджень’ [11 I : 160]; ‘берест, *Ulmus campestris*’ [10 I : 52]; *в’яз* ‘листяне дерево (іноді кущ) з нерівнобокими листками та міцною деревиною’ [11 I : 796]; ‘дерево в’яз, *Ulmus*’. Апелятиви *берест* та *в’яз* послужили мотивом для номінації поселень *Берестечко* (Вл., Рв.), *Берестівець* (Чрк.), *Берестівка* (Вн., Жт., Рв., См.), *Берестки* (Днц., Хрк.), *Берестове* (Днц., (2), Зп. (3), Хрк. (5), *Берестовець* (Жт., Рв., Чрн.), *Бересток* (Днц., Тр.), *Берестя* (Рв., Чрв.), *Береськ* (Вл.); *В’язівка* (Жт., Зп., Пл.), *В’язівне* (Вл.), *В’язівок* (Днп., Пл. (2), Чрк.), *В’язова* (Лв., Хрк.), *В’язове* (См. (2), Хрк.) та ін. *Ілем* збережено в назві села *Ілемня* (ІФ), через посередництво, очевидно, р. Ілемки, що тече через село, а діалектне *карагач* відбито в колишній назві села *Карагач*, перейменованого на *Кизилове* (АРК).

Явір та *клен* також належать до різновидів одного дерева. Проте не *клен* (*Acer platanoides* [10 II : 250]), а *явір* (*Acer pseudolatanus*’ [10 IV : 535]) – опоетизований символ козацької долі, парубоцької сили та здоров’я. Історична батьківщина ойконімів з дендролексемою *клен* в основі – центр та схід України: *Клен* (Жт.), *Кленівка* (АРК, Днц.), *Кленова* (Жт.), *Кленове* (Вн., Кв., Крв., Хрк. (2), Чрн.), *Кленовий* (Лг.). Апелятив *явір* змотивував ойконіми *Явірник* (ІФ), *Явірське* (Хрк.), *Явора* (Лв.), *Яворівка* (Вн., Жт., ІФ, Чрк.).

З-поміж назв хвойних дерев найчастіше етимомом ойконімів є *сосна*. 35 теперішніх *Соснівок* (Вл. та ін., 35 ойконімів), а також назви поселень *Сосни* (Вн.), *Соснина* (Вл., Лв.), *Сосниця* (Чрн.), *Соснівочка* (Хм.), *Соснівське* (Днц.), *Соснова* (Кв.), *Соснове* (Днц., Рв.), *Сосновий* (Лг.), *Сосновий Бір* (Хрк.), *Сосонка* (Вн., См.) мотивовано апелятивами *сосна*; *соснина* ‘сосновий гай, ліс; сосняк’ [11 IX : 469]; *сосонка* ‘змени.-пест. до сосна’ [11 IX : 470] та похідними від них дериватами. ‘Ялинових’ та ‘смерекових’ ойконімів набагато менше: *Ялинівка* (Жт. (2), Крв., Рв., Хм.), *Ялинкувате* (Лв.); *Смереківка* (Лв.), *Смереково* (Зк.), *Смеречка* (Лв.). Першість *сосни* в ойконімах спричинена перевагою соснових лісів в Україні, а утворення ойконіма *Ялинкувате* може бути класичним прикладом того, як назва місцевості *ялинкувате* ‘місце частково поросле ялиною’ стала назвою поселення.

Сьогодні в Україні побутує майже однакова кількість ойконімів з дендрологічними компонентами *граб* та *ясен*. *Граби* (Жт.), *Грабина* (Лв.), *Грабине* (Лв.), *Грабинівка* (Пл.), *Грабівка* (Жт. та ін., 5 ойконімів), *Грабки* (Днп.), *Грабова* (Лв.), *Грабове* (Вл. (2), Днц., Од.), *Грабовець* (Вн. (2), ІФ, Лв. (3), Тр.), *Грабово* (Зк.) мотивовано апелятивами *граб*; *грабина* ‘одне дерево граба; грабові дерева’ [11 II : 150]; *грабовець* ‘ліс за породою дерев [граб]’ [2 : 28]. І відповідно для ойконімів *Ясеневе* (Хрк.), *Ясени* (См., Чрв.), *Ясенівка* (Вл. та ін., 5 ойконімів), *Ясенок* (См.), *Ясень* (ІФ) базовими стали апелятиви *ясен* /*ясень*; *ясенина* ‘окреме дерево ясена; ясеніві дерева’ [11 XI : 652]; *ясенівка* ‘ліс, де переважає ясен’ [2 : 103]; *ясенок*

‘зарослі ясену’ [5 : 209]. Доводиться припустити, що назви поселень *Ясинець* (Рв.), *Ясинівка* (Днц., Рв.), *Ясинове* (Крв., Од.), *Ясинувата* (Днц.), *Ясинувате* (Зп., Хрк.), *Ясинуватка* (Крв. (3), *Ясинки* (ІФ), *Ясіня* (Зк.) також змотивовано апелятивом *ясен*. Однак якщо кореневе *і* в двох останніх ойконімах – наслідок діалектного впливу [1 : 124], то *и* в усіх інших ойконімах пояснити важко.

Тополя – елегійний, опоетизований образ самотньої жінки. Однак „тополині” ойконіми постали насамперед як назви-орієнтири. Скупчення високих дерев, біля яких селилися люди, було чи не першою ознакою, яка вирізняла поселення з-поміж інших. Частина населених пунктів отримувала таку назву після перейменування, а перейменовувалися, як правило, з огляду на пророслі в селі тополі. Так народилися *Тополеве* (Пл.), *Тополине* (Днц., Зп., Од., См., Хрс.), *Тополі* (АРК, Крв., Лг., Хрк., (2), Чрк., Чрн.), *Тополівка* (АРК та ін., 7 ойконімів), *Топольне* (АРК), *Тополя* (См., Чрн.).

Бук – одне з найпоширеніших карпатських дерев, а далі *буковина* ‘буковий ліс, ліс з домішкою бука’ [6 : 3] не тільки змотивували постання хороніма *Буковина*, але й низки українських, переважно західноукраїнських, ойконімів: *Буки* (Жт. (2), Кв., Чрк.), *Буківка* (Чрв.), *Буківна* (ІФ), *Буківцьово* (Зк.), *Букова* (Лв.), *Букове* (Зк., ІФ), *Буковець* (Зк. (2), ІФ (2), *Буковина* (Лв.), *Буковинка* (Зк., Лв.).

Дендролексема *осика* та зменшено-пестливий варіант *осичка*, навпаки, засвідчена в ойконімії центральних та східних областей України: *Осика* (Жт.), *Осикове* (Днц. (2), Жт. (2), Кв., Крв., Лг.), *Осиковий Гай* (Хрк.), *Осиковий Копець* (Жт.), *Осикувате* (Днп., Крв. (2), *Осички* (Жт., Крв., Од.), *Осична* (Вн. (2), *Осичне* (Жт.). Російський відповідник *осики* – *осина* подибуємо в назвах українських поселень *Осинівка* (Од., Чрн.), *Осинове* (Лг.), *Осиново* (Хрк.).

Каштан здебільшого став етимом назв перейменованих поселень: *Каштани* (АРК), *Каштанівка* (АРК (2), Зп., Хм.), *Каштанове* (АРК, Днц.), *Каштаново* (Зк.).

Екзотичні для України дерева – *лавр*, *кипарис* – змотивували іменування назв населених пунктів тільки в часі зміни колишньої назви: *Лаврове* (АРК, колишнє *Кюркюлет*), *Кипарисне* (АРК, колишнє *Кючюк-Ламбат*).

Серед садових дерев першість тримають *вишня*, *яблуна*, *груша*, *горіх*, а далі зі значним відривом – *черешня*, *абрикос*, *слива*, *айва*.

Лінгвокультурема *вишня* (і пов’язані з ним вислови – *садок вишневий*, *вишневі усмішки*, *вишнева Україна*) має важливе значення в українській культурі [8]. Ойконіми *Вишенька* (Вн., Лв.), *Вишеньки* (Вл., Кв., Пл., Рв., См., Тр., Чрн.), *Вишнева* (Хрк.), *Вишневе* (АРК та ін., 64 ойконіми), *Вишнівка* (АРК та ін., 10 ойконімів), *Вишня* (Кв., Лв.), *Вишняки* (Зп., Кв., Од., Пл.) та ін. мотивовано апелятивами *вишня* ‘плодове дерево (іноді кущ) звичайно з довгими тонкими гіллячками, на яких визрівають ягоди, і цілісним темно-зеленим листям’ [11 I : 544]; *вишняк* ‘= вишник садок з вишневих дерев або молода вишнева порість’ [11 I : 543–544].

Вказівку на *яблуню* або ж на її плід – *яблуко* – засвідчено в ойконімах *Яблукове* (Зп.), *Яблуневе* (Вн., Днп., Жт., Кв., Пл., Чрн.), *Яблунівка* (Вл. та ін.), *Яблунне* (Рв.), *Яблунька* (ІФ, Рв.), *Яблуна* (Мк.), *Яблучко* (Крв.), *Яблучне* (АРК, Пл., См., Хрк. (2).

Дендролексема *груша* змотивувала назви поселень *Грушеве* (АРК, Днп., См.), *Грушівка* (АРК та ін., 14 ойконімів), *Грушка* (Вн., ІФ, Крв., Лв., Од., Хм.), *Грушки* (Днп., Жт.), *Грушківка* (Пл., Чрк. (2), *Грушове* (Лг.), *Грушово* (Зк.).

Багатозначною є символіка *горіха* – дерева, деревини, плоду – з огляду на міцність, життєдайну силу, енергію. В ойконіміях лексема *горіх* (*оріх*) вказує на заснування поселення на місці, де горіхові насадження є домінуючими, примітними на території: *Горіхівка* (Крв.), *Горіхова Балка* (Лг.), *Горіхове* (Днц., Жт., Хрк.); *Оріхівка* (АРК та ін., 7 ойконімів), *Оріхівщина* (Пл.), *Оріхове* (АРК, Днп., Днц., Кв., Лг. (3).

Апелятив *черешня* став стержневим для іменування поселень *Черешенька* (Хм., Чрв.), *Черешеньки* (Хрс., Чрн.), *Черешине* (Вн., Зп., Хрс.), *Черешнівка* (Рв.).

Немає жодного сумніву, що сучасні *Абрикосівки* (АРК (2), Зп., Хм., Хрс.) чи *Абрикосове* (АРК, Од.) мотивовано флоролексею *абрикос*: чи то йдеться про колишні *Безнісківці* (Хм.), що 1966 р. безпідставно перейменовані на *Абрикосівку*, чи про нетипову як для поселення назву *Господар* (Зп.), що від 1958 р. теж іменується *Абрикосівкою*, чи про *Абрикосівку* (Хрс.) або *Абрикосове* (Од.), що отримали свої назви від реальних *абрикосових* садів [7 : 134].

Поодинокі засвідчено в назвах поселень апелятиви *слива*, *айва*: *Сливине* (Мк.), *Сливки* (ІФ); *Айвове* (АРК).

Група українських дендрологічних ойконімів суттєво розширена назвами поселень, мотивованими апелятивами (або відапелятивними мікротопонімами) *бір* ‘сосновий або інший шпильковий ліс; також мішаний ліс з переважанням сосни’ [11 I : 188]; *гай* ‘невеликий, переважно листяний ліс’ [11 II : 15]; *діброва* ‘листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб’ [11 II : 296]; *дуброва* ‘дубовий ліс = діброва’ [10 I : 452]; *ліс* ‘велика площа землі, заросла деревами і кущами’ [11 IV : 522]; *парк* ‘великий сад або гай для прогулянок з алеями, квітниками, а також звичайно з обладнанням для відпочинку і розваг’ [11 VI : 70], *сад* ‘спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо’ [11 IX : 9]. Це можуть бути прості, складні та складені ойконіми, твірні основи таких назв уживано в сингулярній або в плюральній формі.

На Кіровоградщині зафіксовано декілька значень народного географічного терміна *бір* ‘дрімучий густий темний ліс; сосновий ліс; старий ліс; мокре місце між двома узгір’ями’ [5 : 25]; на Волині це ще може бути й ‘великий ліс’ [2 : 11]; на Чернігівськ-Сумському Поліссі – ‘старий ліс з чистими стовбурами’ [14 : 30]. В Україні сьогодні є три поселення *Бір* (Лв., Рв., Чрн.) та 16 населених пунктів іменовано *Бірки* (Вл. та ін.), пор. *борок* ‘невеликий сосновий ліс’, ‘невеликий ліс, гай’ [14 : 34].

Апелятив *гай* (-ї, -ок, -к-и) спричинив постання ойконімів: *Гаї* (Лв., См., Тр.), *Гаї-Гречинські* (Тр.), *Гаї-Дітковоцькі* (Лв.), *Гаї-за-Рудою* (Тр.), *Гаї-Лев’ятинські* (Рв.), *Гаї-Розтоцькі* (Тр.), *Гаї-Смоленські* (Лв.), *Гаї-Суходільські* (Лв.), *Гаї-Шевченківські* (Тр.), *Гаї* (Днп., Жт., Кв., Рв. (2), См., Чрв., Чрк., Чрн. (2), *Гаїки* (Вл., Жт., Пл., Рв.), *Гаїки-Ситенські* (Рв.), *Гаї-Мошенка* (См.), *Гайове* (Вл., Вн., Кв., Крв. (2), Лг., Пл. (2), Хм., Хрс., Чрн.), *Гайок* (Кв., (2), Крв., Лв., Тр.). Вказівка на розташування поселення *за гаєм* збережена в ойконімі *Загаї* (Вл.), *між гаями* – в назві поселення *Межигай* (ІФ), *під гаєм* – у назвах населених пунктів *Підгай* (Тр.), *Підгаїне* (Кв., Рв., Чрн.). Крім значення *гай* ‘невеликий, переважно листяний ліс’ [11 II : 15], словники народних географічних термінів фіксують ще такі трактування: ‘невеликий сосновий ліс’, ‘липовий ліс’, ‘зарослі кущів біля річки’, ‘низьке місце, вербняк’, ‘необроблене поле’, ‘ділянка поля, дуже поросла бур’яном’, ‘берег’ [5 : 54]; ‘ліс серед поля’, ‘невеликий березовий ліс’ [14 : 63]; ‘великий ліс’, ‘малий ліс’,

‘рідкий ліс’ [2 : 23]. Цікаві спостереження щодо побутування терміна *гай* знаходимо в М. Толстого. На Поліссі, за спостереженнями вченого, він позначає ‘невеликий лісок’, ‘листяний ліс’, ‘сосновий лісок’, ‘кружок лісу’, ‘круговий ліс’, ‘невеликий ліс серед болота чи поля’, ‘галявину край лісу’; у білоруських говорах: ‘ліс узагалі’, ‘зовсім молодий ліс’, ‘старий ліс’, ‘великий дрімучий ліс’, ‘сосновий ліс’, ‘ялиновий ліс’, ‘березовий гай’, ‘молодий березовий лісок’, ‘вільхові кущі’, в окремих випадках ‘ліс на кладовищі’, ‘кладовище’. Однак у білоруських діалектах *гай* відмічено також семами, які відбивають і ознаку референта ‘відсутність рослинності’: ‘ділянка поля’, ‘болото’, ‘залитий луг’, ‘луг біля лісу’, ‘луг, зарослий лозою’, ‘мокра ділянка на лузі’. Російські діалекти також демонструють цілу низку специфічних значень терміна *гай*: ‘глуха лісова ділянка, зарослі в лісі’, ‘залитий луг, або ділянка лісу’, ‘яр, на схилах якого росте лісок’, ‘ліс на болоті’ тощо. У польській, чеській, словацькій і словенській літературних мовах *гай* ‘гай, лісок’ [12 : 48–56]. Таке поширення терміна *гай* не могло не змотивувати постання численних ойконімів не тільки в Україні, але й поодиноких у Білорусі, Росії, Словаччині, Словенії.

Поселення, засновані в дубових лісах, нерідко іменувалися *Дібрівка* (АРК та ін., 25 ойконімів), *Дібрівки* (Лв.), *Дібрівне* (Пл., Хрк., Чрн.), *Дібрівськ* (Рв.), *Дібрівське* (АРК, Жт.), *Діброва* (Вл. та ін., 48 ойконімів), *Діброви* (Крв.), *Дібровка* (Хм.), *Дубравка* (Днп., Лв.), *Дубрівка* (Жт., Зк. (2), Лв. (2), Рв.), *Дуброва* (Лв.) та ін. Дуб у слов’ян сприймався як перший компонент у видовому ряді листяних дерев, так як сосна в ряді хвойних, і тому лексема, яка його позначає, могла відноситися до узагальнено родової семими ‘листяне дерево’ [12 : 48].

Набагато більше “загальнолісових” ойконімів. До того ж значно різноманітніша їхня словотвірна структура: від найчастотніших назв поселень *Лісне* (АРК та ін., 26 ойконімів), *Лісове* (Вл. та ін., 28 ойконімів) до поодиноких дериватів *Лісарня* (Зк.), *Лісопотік* (Лв.) та штучних *Лісносілля* (АРК) або й ненормативних з погляду українського слововжитку утворень (*Лісопитомник*, Днп.). Складні ойконіми з акцентом на розташування поселення з компонентами *буда*, *гірка* у лісі (*Лісобуда* (Жт.), *Лісогірка* (Вн., Хм.) також є поодинокими відносно складених назв з атрибутом *лісна* (*Лісна Велесниця* (ІФ), *Лісна Дача* (Лг.), *Лісна Колона* (Жт.), *Лісна Поляна* (Вн., Лг.), *Лісна Рудня* (Жт.), *Лісна Слобідка* (ІФ), *Лісна Стінка* (Хрк.), *Лісна Тарновиця* (ІФ); *лісова* (*Лісова Волиця* (Хм.), *Лісова Лисіївка* (Вн.), *Лісова Поляна* (Жт., См., Чрн.), *Лісова Слобідка* (Жт., Пл.); *лісові* (*Лісові Гринівці* (Хм.), *Лісові Сорочинці* (Чрн.), *Лісові Хутори* (Чрн.)). Локалізацію населеного пункту за *лісом* / *за ліском* відбито в назвах поселень *Заліси* (Вл.), *Заліски* (Жт., Лв.), *Залісне* (АРК, Днп., Лг., См.), *Залісоче* (Вл.), *Залісся* (АРК та ін., 19 ойконімів), *Залісся Друге* (Хм.), *Залісся Перше* (Хм.), *Заліське* (Чрк.), а розташування *під лісом* засвідчено в назвах поселень *Підліси* (Вл.), *Підлісне* (Вн. та ін., 17 ойконімів), *Підлісний Веселець* (Хм.), *Підлісний Мукарів* (Хм.), *Підлісний Олексинець* (Хм.), *Підлісний Ялтушків* (Вн.), *Підлісівка* (См.), *Підлісся* (Вл. та ін., 8 ойконімів).

Похідне прикметникове утворення від апелятива *парк* засвідчено в назві одного перейменованого ойконіма *Паркове* (АРК, колишне *Новий Ключоккой*). Апелятив *сад* (*садок*) змотивував назви поселень *Сад* (Днп., См.), *Садки* (Вн. та ін., 17 ойконімів), *Садки-Строївка* (Кв.), *Садова* (Вн.), *Садове* (АРК та ін., 45 ойконімів), *Садовий* (Лг.), *Садок* (Хрс.).

Інформація про лісові насадження могла зберігатися в ойконімах ще й опосередковано: групова назва людей, отримана ними внаслідок поселення в

дїбровах, в березових, калинових, липових гаях, за гаями, під лісами тощо, без будь-яких структурних змін ставала назвою замешканого цими людьми села. Так могла утворитися ціла низка поселень: *Берестяни* (Лв.), *Вербівці* (ІФ, Тр., Хм., Чрн.), *Вербляни* (Лв. (2)), *Вишнівці* (ІФ, Крв.), *Вільхівці* (Зк., ІФ, Лв., Хм.), *Вільшани* (Зк., Лг., Хм., Хрк.), *Гравівці* (Вн., Тр.), *Гравківці* (Тр.), *Грушівці* (Чрв.), *Грушківці* (Вн., Хм.), *Дїбровинці* (Вн.), *Добрівляни* (Лв. (3), Тр.), *Добровляни* (ІФ (2)), *Дубівці* (ІФ, Тр., Чрв.), *Дубляни* (Лв. (2), Рв.), *Липівці* (Лв.), *Липляни* (Вл., Жт.), *Ольшани* (Вл.), *Орішківці* (Лв.), *Підгайці* (Вл. (2), Крв., Лв., Рв., Тр. (2)), *Підгайчики* (ІФ, Лв. (2), Тр. (2)), *Підлісці* (Рв., Тр., Хм.), *Садківці* (Вн. (2)), *Яворівці* (Хм.), *Ясенівці* (Лв.).

Дендрологічне походження часто мали гідроніми, а ойконіми утворювалися уже від назв водних об'єктів, біля яких були засновані. Сьогодні загальноприйнятою є думка, що, до прикладу, *Вербовець*, *Сосниця* – назви річок, потоків, що беруть свій початок з вербових заростей, соснових борів, а вже далі поселення, засновані біля цих водойм, перейняли на себе їхнє наймення. І навпаки, *Вербівка*, *Соснівка* дали свою назву річці, що тече через село.

Від назв поселень могли утворитися назви інших населених пунктів: чи то як пряме перенесення на нову місцевість іменування малої батьківщини, чи як творення демінутивів від відомих ойконімів.

Усі ці та інші ономастичні постулати не дозволяють безапеляційно твердити, що для кожного ойконіма з компонентом *береза*, *вільха*, *явір* тощо етимонами стали апелятиви, а не оніми. Однак для більшості назв населених пунктів з дендрологічною основою пряма або й символічна вказівка на дерево (кущ) спричинилася до його іменування.

Назви сучасних поселень, мотивовані апелятивами на позначення видів дерев та кущів, часто зазнавали фонетичних та словотвірних змін. Нерідко такі ойконіми адаптовувалися до дендролексем, а первісне, часто не відапелятивне, а відантропонічне походження назви поселення, забувалося. В таких випадках слід зважати на те, що, до прикладу, суфікс **-ів** в ойконімах *Березів* (Лв.), *Буків* (Вл.), *Вербів* (Тр.), *Гравів* (ІФ, Пл., Рв., Чрн.), *Грушів* (Вл., ІФ, Кв., Лв. (2)), *Садів* (Вл.), *Смереків* (Лв.), *Соснів* (Тр.), *Яблунів* (Зк., ІФ (2), Лв., Тр., Чрк.), *Яворів* (ІФ (2), Лв. (2)), *Ясенів* (Лв.) та суфікс **-ин-е** в назвах поселень *Грушине* (Пл., Хрк.), *Сливине* (Мк.) тощо могли вказувати на належність поселення особі на ймення *Береза*, *Бук*, *Верба*, *Грав*, *Груш(а)*, *Сад*, *Слива*, *Смерека*, *Сосна*, *Яблунь*, *Явір*, *Ясен*.

Синхронно-діахронне дослідження ойконімів та наявність численних відапелятивних антропонімів дендрологічного походження часто підтверджують таке припущення, хоча, звісно, первісно посесивні суфікси з часом могли утворювати назви поселень за аналогією до давніх дериватів. Наприклад, із шести ойконімів *Яблунів*, припускаємо, що п'ять – посесиви на **-ів** від давнього слов'янського імені *Яблунь* (пор. *Яблань* [9 : 211]), або ж деривати від антропоніма *Яблоновський*. Винятком є хіба що *Яблунів* Закарпатської обл., бо цей ойконім вживається замість колишнього *Almas Nagy* [3 : 244] (*Нодь Алмаш – Великий Алмас*). А історичні відомості про перейменування колишнього *Влодково* на *Яблунів* Івано-Франківської обл., навпаки, не заперечують, а підтверджують посесивність ойконіма: закладене на землях села *Стопчатово*, іменоване Станіславом *Влодеком* з отриманням магдебурзького права як *Влодків*, у 1630–1640-х роках поселення перейменоване Яном *Яблоновським* за його прізвищем як *Яблунів* [7 : 134].

“Окультурненим” називає В. Шульгач ойконім *Березолуки* (Вл.). У сьогоденній назві прочитуємо складний новотвір *березолуки* ‘березові луки’, а в писемних документах від другої половини XV ст. поселення іменувалося *Березолупи*, а отже, первісно було утворенням від антропоніма **Березолуп* [15 : 12]. І подібні випадки – не поодинокі.

Патронімні назви збережено в ойконімах на **-ичі**: *Березичі* (Вл.), *Березовичі* (Вл.), *Вербичі* (Чрн.), *Грушатичі* (Лв.), *Лісовичі* (Кв.), *Садковичі* (Лв.) та ін. Засновані на землях давнього слов’янського заселення, утворені за допомогою архаїчного топоформанта, засвідчені в писемних документах XV–XVI ст. та збережені протягом тривалого часу свого побутування до наших днів, такі назви поселень вказують на особу (*Береза /Березович, Верба /Вербич, Грушата /Грушатич, Ліс /Лісович, Садко /Садкович*), яка могла мати пряме відношення до іменування свого роду і замешканого тим родом поселення, проте жодного – до *берези, верби, груші, лісу, садка*. В аналізі так званих псевдодендрологічних українських ойконімів убачаємо **перспективи наших подальших досліджень**.

Висновки. Отже, проаналізувавши українські ойконіми, мотивовані апелюваннями або мікротопонімами на позначення багатьох видів дерев та кущів, можемо висновкувати:

- традиційно дерева та кущі виділялися як примітні на території і поселення, засновані біля них, могли іменуватися за їхньою видовою чи родовою назвою;
- основна функція дендроойконімів – топографічна;
- символічну функцію простежуємо в назвах окремих поселень, які постали внаслідок перейменування первісних назв населених пунктів;
- серед сучасних ойконімів є такі, які зазнали фонетико-словотвірних та лексичних модифікацій і з часом свого побутування уподібнилися до відомих дендролексем;
- словотвірна будова окремих назв поселень дає підстави говорити про опосередкований характер мотивації ойконімів дендролексемами;
- від назв поселень, мотивованих дендролексемами, відмежовуємо такі, які могли бути відантропонімного або відпатронімного походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бучко Д. Г.* Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів, 1990.
2. *Данилюк О. К.* Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк, 1997.
3. *Дэже Л.* Очерки по истории закарпатских говоров / Ласло Дэже. – Будапешт, 1967.
4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі; Відпов. ред. О. С. Стрижак. – К., 1985.
5. *Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І.* Словник народних географічних термінів Кіровоградщини; Відп. ред. В. В. Лучик. – К.– Кіровоград, 1999.
6. *Карпенко Ю. О.* Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К., 1973.
7. *Котович В.* Ойконіми: роздуми про семантику / Віра Котович // Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць. – Дрогобич, 2017.

8. *Левченко Олена*. Рослинна символіка у фразеологічних системах (лінгвокультурологічний аспект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://levchenko.eu/index.php/uk>

9. *Морошкин М.Я.* Славянский именовослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – Спб., 1867.

10. Словарь української мови : у 4-х т.; Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1996.

11. Словник української мови : в 11-ти т.; За ред. І. К. Білодіда. – К., 1971–1980.

12. *Толстой Н. И.* Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. – М., 1969.

13. *Торчинська Н. М., Торчинський М. М.* Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький, 2008.

14. *Черепанова Е. А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984.

15. *Шульгач В. П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К., 2001.

СКРОЧЕННЯ НАЗВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОДИНИЦЬ

РК – Автономна Республіка Крим

Вл. – Волинська

Вн. – Вінницька

Днп. – Дніпропетровська

Днц. – Донецька

Жт. – Житомирська

Зк. – Закарпатська

Зп. – Запорізька

ІФ – Івано-Франківська

Кв. – Київська

Крв. – Кіровоградська

Лв. – Львівська

Лг. – Луганська

Мк. – Миколаївська

Од. – Одеська

Пл. – Полтавська

Рв. – Рівненська

См. – Сумська

Тр. – Тернопільська

Хм. – Хмельницька

Хрк. – Харківська

Хрс. – Херсонська

Чрв. – Чернівецька

Чрк. – Черкаська

Чрн. – Чернігівська

REFERENCES

1. *Buchko D. H.* Pokhodzhennia nazv naselennykh punktiv Pokuttia / D. H. Buchko. – Lviv, 1990.
2. *Danyiuk O. K.* Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni / O. K. Danyiuk. – Lutsk, 1997.
3. *Dezhe L.* Ocherki po istorii zakarpatskikh govorov / Laslo Dezhe. – Budapesht, 1967.
4. Etymolohichnyi slovnyk litopysnykh heohrafichnykh nazv Pivdennoi Rusi; Vidpov. red. O. S. Stryzhak. – K., 1985.
5. *Hromko T. V., Luchyk V. V., Poliarush T. I.* Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny; Vidp. red. V. V. Luchyk. – K.– Kirovohrad, 1999.
6. *Karpenko Yu. O.* Toponimiiia Bukovyny / Yu. O. Karpenko. – K., 1973.
7. *Kotovych V.* Oikonimy: rozdumy pro semantyku / Vira Kotovych // Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats. – Drohobych, 2017.
8. *Levchenko Olena.* Roslynnna symbolika u frazeolohichnykh systemakh (linhvokulturolohichnyi aspekt) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://levchenko.eu/index.php/uk>.
9. *Moroshkin M. Ya.* Slavyanskij imenoslov ili sobranie slavyanskikh lichnykh imen v alfavitnom poriadke / M. Ya. Moroshkin. – Spb., 1867.
10. Slovar ukrainskoi movy : u 4-kh t.; Upor. z dodatkom vlasnoho materialu B. Hrinchenko. – K., 1996.
11. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11-ty t.; Za red. I. K. Bilodida. – K., 1971–1980. Tolstoj N. I. Slavyanskaya geograficheskaya terminologiya: Semasiologicheskie etyudy. – M., 1969.
12. *Tolstoj N. I.* Slavyanskaya geograficheskaya terminologiya: Semasiologicheskie etyudy. – M., 1969.
13. *Torchynska N. M., Torchynskiy M. M.* Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti / N. M. Torchynska, M. M. Torchynskiy. – Khmelnytskyi, 2008.
14. *Cherepanova E. A.* Narodnaya geograficheskaya terminologiya Chernigovsko-Sumskogo polesya / E. A. Cherepanova. – Sumy, 1984.
15. *Shulhach V. P.* Oikonimiiia Volyni: Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk / V. P. Shulhach. – K., 2001.

Стаття надійшла до редколегії 22. 04. 2018

доопрацьована 12. 06. 2018

прийнята до друку 09. 08. 2018

**DENDROLOGICAL UKRAINIAN OIKONIMES: TRADITION AND
INNOVATION TITLE OF CREATION**

Vira Kotovych

*Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
Department Philological Disciplines and Methods
of Their Teaching in Primary School,
2/220, Les Kurbas Str., 82100 Drohobych, Lviv region, Ukraine
Tel.: (0 324) 41-34-07*

In the article analyzes dendrological Ukrainian oikonimes with components of apricot, quince, birch bark, beech, willow, cherry, alder, elm, walnut, hornbeam, pear, oak, currants, chestnut, cypress, maple, laurel, linden, vine, aspen, plum, spruce, pine, thorn, poplar, cherry, apple, yarrow, spruce, ash. The group of Ukrainian dendrological oikonimes has been expanded considerably by the names of settlements motivated by applative or by from applative microtoponymes bir, grove, oak, forest, park, garden. It is revealed that the tradition of naming a settlement by the name of different species of trees and shrubs is very old and preserves continuity, at least from the annalistic period up to the time of the 20 century renaming and the new names.

The purpose of the article is to find out what dendrolexems have become etymons of modern Ukrainian oikonimes and that influenced their choice.

It is proved that the from appellative oikonimes in the works of many modern researchers are not unambiguously considered. Often, it is not directly appellative and the microtoponym with the same name became the name of an object inhabited by a person. However, without a complete dictionary of national geographic terms, it is extremely difficult and sometimes impossible to distinguish between the name of the area and the appellative and sometimes even impossible. The linguistics and the culture study of such names of settlements of the onimes semantics is closely linked with the study of the culture of naming, and linguistics helps to trace the mechanism of structural and derivative processes.

It is emphasized that separate names of settlements today are perceived as dendrooikonimes in view of phonetic, word-formation, lexical changes that they experienced, or because of inattention to objective mechanisms of oikonim and creation. In this case, we are talking about the so-called pseudo-dendrooikonimes.

Key words: oikonim, onomastics, linguistics and culturology, dendrological oikonim, anthroponim, appellative.